

Movahedi Parsa, F., Hayati, T. (2026). Peace Education for Children: A Meta-synthesis of Principles and a Comparative Study of Islamic Teachings. *Philosophy of Education*, 10(1), 218-246

Philosophy of
Education

Biannual Peer-
Reviewed Journal

Peace Education for Children: A Meta-synthesis of Principles and a Comparative Study of Islamic Teachings^۱

Fatemeh Movahedi Parsa^۲ , Tahira Hayati^۳

Abstract

In an era defined by violence and social fragmentation, peace education for children has become a strategic necessity for human survival and transcendence. This study analyzes the nature, necessities, and objectives of peace education through a meta-synthesis of research from the past decade (2015–2025), proposing a comparative model based on Islamic teachings. Methodologically, this applied research adopts a descriptive-analytical meta-synthesis approach. Following a systematic screening of relevant scientific literature, findings were categorized and compared with Islamic educational principles using an interpretive framework. The results indicate a conceptual shift from "negative peace" (absence of war) to "positive peace" (justice, tranquility, and ethical living). While global models prioritize social contracts and global citizenship, the Islamic approach enhances the ontological depth of peace by introducing spiritual and theocentric dimensions. In this perspective, peace is anchored in "innate dignity," "belief in the hereafter," and "Hayat-e Tayyiba" (the Pure Life), fostering a profound internal enforcement mechanism. Optimal peace education integrates modern conflict resolution skills with Islamic epistemological foundations. This "Transcendent Peace" model aims to nurture "righteous and reformative" individuals, ensuring not only physical security but also psychological well-being and eternal salvation. Achieving this vision requires a fundamental revision of hidden and overt curricula and a shift toward transformative pedagogy.

Keywords: Peace education, children, Meta synthesis, Islamic education, positive peace, healthy life.

^۱ Received: 2026-02-22

Accepted: 2026-06-08

Published: 2026-08-15

^۲ Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. (Corresponding author) Email: f.movahedi8@cfu.ac.ir

^۳ PhD student in Jurisprudence and Educational Sciences, Bint Al-Huda Higher Education Complex, Al-Mustafa Al-Alamiyah University, Qom, Iran. Email: Entezar.hayati.63@gmail.com

Extended Abstract

In the contemporary world, the proliferation of structural violence, proxy wars, and environmental crises has transformed “peace education” from an educational luxury into a strategic and vital necessity for human survival. However, a review of the research literature reveals that this field suffers from theoretical fragmentation, with the majority of existing models stemming from Western (liberal and humanistic) paradigms. Furthermore, domestic studies over the past decade have primarily focused on assessing psychological effectiveness, leaving a significant gap in the exploration of the philosophical and theoretical foundations of peace education from an Islamic perspective. Aiming to bridge this theoretical gap, the present study investigates the nature, rationale, and objectives of peace education based on a meta-synthesis of recent literature, thereby proposing a comparative model with an emphasis on Islamic teachings.

In terms of purpose, this is a fundamental-applied study, and methodologically, it is descriptive-analytical research utilizing a “qualitative meta-synthesis.” The statistical population comprised all peer-reviewed Persian articles indexed in domestic citation databases (such as SID, Noormags, and Magiran) over a ten-year period (from 2015-2025). Following a systematic search and the application of rigorous inclusion and exclusion criteria, a final sample of ۳۳ articles aligned with the research objectives was screened for the ultimate analysis. Data were extracted through directed qualitative content analysis based on an interrogative matrix (encompassing the nature of peace, the essence of peace education, its necessity, and its objectives). The extracted data were then categorized and synthesized using an open, axial, and selective coding approach.

The findings of the meta-synthesis indicated that the concept of peace has undergone a profound transformation, evolving from a negative approach (the mere absence of war and conflict, i.e., negative peace) to a positive, dynamic, and structured state (positive peace). This concept currently encompasses four intertwined components: “inner peace” (psychological balance and tranquility), “interpersonal peace” (empathy and tolerance), “social peace” (the negation of structural violence and the establishment of justice), and “global/environmental peace”.

Moreover, the essence of peace education was identified as a “transformative pedagogy” that transcends the mere transmission of theoretical knowledge; by emphasizing the integration of theory and practice alongside the modification of the hidden curriculum, it ultimately seeks behavioral change. The necessity of this education lies in preventing societal disintegration, repairing social ruptures, and promoting mental health in the modern era. Its ultimate objective in global models is the cultivation of a “transcendent human,” the realization of social justice, and the development of skills for empathy and peaceful coexistence.

A comparative analysis of the meta-synthesis findings against Islamic foundations revealed fundamental convergences and divergences. Both perspectives concur on the rejection of negative peace, the primacy of inner

peace, and the necessity of nurturing human agency. Nevertheless, prevailing secular models lack the requisite ontological and teleological depth. While modern peace is predicated upon social contracts and “anthropocentrism,” Islamic peace is a “theocentric and ethical” concept endowed with religious sanctity. From a teleological standpoint, global paradigms aim to educate global citizens for material survival; conversely, the Islamic approach elevates the pinnacle of this education to the realization of Hayat Tayyibah (the pure life), guided by righteous individuals (righteousness-centricity) toward eternal salvation. Additionally, the Islamic principle of “belief in the Hereafter” (Ma’ad) provides the strongest internal executive guarantee for sustainable peacemaking.

In its final synthesis, the present study introduces the “Transcendent Peace Education” model. In this paradigm, peace education is an astute integration of modern conflict resolution skills and monotheistic epistemological foundations, aiming to cultivate an individual who is both “righteous and reformatory” (Saleh and Mosleh). From this perspective, human dignity stems from viewing the ‘other’ as Ayal-Allah (the family of God), which transforms the mere motivation for tolerance into “active love”.

To operationalize this model within the educational system, it is recommended to transition from a standalone-subject approach to an integrated curriculum, embedding the concepts of peace into the fabric of all disciplines. Furthermore, engaging the family institution to institutionalize a lifestyle based on transcendent peace education at home from early childhood, alongside empowering teachers and educators to serve as practical role models of peace, is an absolute necessity.

موحدی پارسا، فاطمه؛ حیاتی، طاهره (۱۴۰۴). فراترکیب چیستی و چرایی آموزش صلح-و واکاوی تطبیقی آن با آموزه‌های اسلامی. *فلسفه تربیت*، ۱۰(۱)، ۲۴۶-۲۱۸.

فراترکیب چیستی و چرایی آموزش صلح-و واکاوی تطبیقی آن با آموزه‌های

اسلامی^۱

فاطمه موحدی پارسا^۲ ID، طاهره حیاتی^۳ ID

چکیده

در عصر حاضر که جهان با بحران‌های خشونت ساختاری، گسست‌های اجتماعی و ناآرامی‌های درونی مواجه است، آموزش صلح به ویژه در سنین کودکی نه یک انتخاب، بلکه یک ضرورت استراتژیک برای بقا و تعالی بشر محسوب می‌شود. هدف اصلی این پژوهش، واکاوی چیستی، ضرورت‌ها و اهداف آموزش صلح بر اساس فراترکیب مطالعات یک دهه اخیر (۱۳۹۴-۱۴۰۴) و ارائه مدلی تطبیقی با تأکید بر آموزه‌های اسلامی است. پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی از نوع «فراترکیب» است. جامعه آماری شامل کلیه مقالات و اسناد علمی مرتبط با آموزش صلح در بازه زمانی مذکور بود که پس از غربالگری، یافته‌های آن‌ها استخراج و با روش کدگذاری مقوله‌بندی شد. نتایج نشان داد که مفهوم صلح از وضعیت سلبی (نبود جنگ) به وضعیت ایجابی (عدالت، آرامش روان و زیست اخلاقی) تغییر ماهیت داده است. چهار مؤلفه اصلی آن شامل «صلح درونی»، «بین‌فردی»، «اجتماعی» و «زیست‌محیطی» شناسایی شد. مقایسه تطبیقی آشکار ساخت که در حالی که مدل‌های جهانی بر قراردادهای اجتماعی و شهروندی جهانی تمرکز دارند، رویکرد اسلامی با افزودن بُعد «معنوی» و «خدامحوری»، عمق هستی‌شناختی صلح را افزایش می‌دهد. در این نگرش، صلح با مفاهیمی چون «کرامت ذاتی»، «معادباوری» و «حیات طیبه» پیوند خورده و ضمانت اجرایی درونی‌تری می‌یابد. آموزش صلح مطلوب، ترکیبی از «مهارت‌های مدرن حل تعارض» و «مبانی معرفتی اسلام» است. این مدل «صلح متعالی»، با هدف تربیت انسان صالح و مصلح، فراتر از امنیت فیزیکی، به دنبال تأمین امنیت روانی و سعادت ابدی کودکان است. تحقق این امر نیازمند بازنگری در برنامه‌های درسی پنهان و آشکار و حرکت به سوی پداگوژی تحول‌آفرین است.

واژگان کلیدی: آموزش صلح، فراترکیب، تربیت اسلامی، صلح مثبت، حیات طیبه.

^۱ دریافت: ۱۴۰۴-۱۲-۰۳ پذیرش: ۱۴۰۵-۰۳-۱۸ انتشار: ۱۴۰۵-۰۶-۲۴

^۲ . استادیار، گروه علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان- تهران- ایران (نویسنده مسئول). ایمیل: f.movahedi8@cfu.ac.ir

^۳ . دانشجوی دکتری فقه و علوم تربیتی، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی رض، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

مقدمه

جهان معاصر با وجود پیشرفت‌های شگرف تکنولوژیک و ارتباطی، با پارادوکسی نگران‌کننده مواجه است؛ گسترش دانش بشری نه تنها به کاهش خشونت منجر نشده، بلکه اشکال جدید و پیچیده‌ای از تعارضات، از جنگ‌های نیابتی و تروریسم گرفته تا خشونت‌های ساختاری و فرهنگی را پدید آورده است. در این میان، نهاد آموزش به عنوان اصلی‌ترین بستر جامعه‌پذیری، نقشی راهبردی در گذار از «فرهنگ جنگ» به «فرهنگ صلح» ایفا می‌کند. آموزش صلح دیگر نه یک انتخاب لوکس تربیتی، بلکه یک ضرورت حیاتی برای بقای بشر و تضمین پیشرفت و ارتقای جوامع تلقی می‌شود. با این حال، اثربخشی این آموزش‌ها در گرو داشتن مبانی نظری متقن و اهداف روشن است. بدون تبیین دقیق مؤلفه‌های مفهومی و غایی، آموزش صلح به مجموعه‌ای از شعارهای تهی و فعالیت‌های پراکنده تقلیل می‌یابد که توانایی ایجاد تغییرات بنیادین در بینش، نگرش و رفتار متربیان را نخواهد داشت.

مرور ادبیات پژوهشی در سطح جهانی نشان می‌دهد که اگرچه مفهوم صلح و آموزش آن قدمتی طولانی دارد، اما این حوزه معرفتی همچنان از «تشتت تعاریف» و «فقدان وفاق نظری» رنج می‌برد. تعاریف ارائه شده از صلح، طیفی وسیع از «صلح منفی» (صرفاً نبود جنگ) تا «صلح مثبت» (وجود عدالت و همزیستی) را در بر می‌گیرد و این پراکندگی مفهومی، منجر به سردرگمی در طراحی الگوهای آموزشی شده است. از سوی دیگر، اکثر الگوهای موجود، برآمده از پارادایم‌های غربی (لیبرال، اومانیستی یا انتقادی) هستند که لزوماً با بافت اعتقادی و آموزه‌های اسلامی همخوانی کامل ندارند.

در واکاوی پیشینه پژوهش داخلی طی یک دهه اخیر (۱۴۰۴-۱۳۹۴)، خلأ جدی در حوزه «مبانی فلسفی و نظری» آموزش صلح مشهود است. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که عمده پژوهش‌های صورت گرفته، متمرکز بر «سنجش اثربخشی» دوره‌های آموزشی بر متغیرهای روان‌شناختی بوده است. برای نمونه، پژوهش‌های متعددی به بررسی اثربخشی آموزش صلح بر متغیرهایی نظیر «جهت‌گیری مثبت دانش‌آموزان به مدرسه» از زمانی کوخالو و همکاران در سال ۱۴۰۰، «سرمایه‌های روان‌شناختی» از رستمی و همکاران در سال ۱۴۰۰، «رشد شخصی و تاب‌آوری» از رستمی و همکاران در سال ۱۴۰۱، «روابط بین فردی و انگیزه تحصیلی دانش‌آموزان» از زمانی کوخالو و همکاران در سال ۱۴۰۲، و «مدیریت احساسات» از محمد شفق و پورمند در سال ۱۴۰۳ پرداخته‌اند. همچنین تلاش‌هایی برای اعتبارسنجی

الگوهای برنامه درسی در مقاله گلشنی و همکاران، سال ۱۳۹۸ یا آینده‌پژوهی از فیله‌کش و همکاران در سال ۱۴۰۳ صورت گرفته است.

با وجود ارزشمندی این مطالعات تجربی، آنها اغلب بر یک «الگوی مفروض و از پیش تعیین شده» تکیه کرده‌اند و کمتر به چیستی و چرایی خود مفهوم صلح و غایات آن پرداخته‌اند. در واقع، در ۱۰ سال گذشته، پژوهشی که به واکاوی مفهوم و غایت آموزش صلح با رویکرد اسلامی پرداخته باشد، یافت نشد. این امر نشان‌دهنده یک شکاف عمیق تئوریک است؛ جایی که ما فاقد یک چارچوب جامع هستیم که هم ناظر به تجربیات جهانی باشد و هم بر اساس مبانی انسان‌شناختی و هستی‌شناختی اسلام پالایش شده باشد.

با توجه به حجم انبوه اما پراکنده مطالعات جهانی و تشتت تعاریف ذکر شده، انجام یک پژوهش میدانی یا مروری ساده کفایت نمی‌کند. ضرورت پژوهش حاضر در به‌کارگیری روش «فرا ترکیب» نهفته است. این روش به پژوهشگر امکان می‌دهد تا به جای ارائه صرف خلاصه‌ای از یافته‌های پیشین، با رویکردی تفسیری و یکپارچه‌ساز، اجزای پراکنده مطالعات کیفی مختلف را ترکیب کرده و به خلق تفسیری نو و مدلی جامع دست یابد. فراترکیب ابزاری قدرتمند برای غلبه بر ابهامات مفهومی و استخراج «هسته مشترک» الگوهای سایر پژوهش‌ها است (Ghasemi, 2021). بدون این استفاده از این روش، هرگونه تلاش برای بومی‌سازی یا تطبیق با اسلام، مبتنی بر برداشتی تقلیدی، ناقص یا سلیقه‌ای از آموزش صلح خواهد بود.

بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، دستیابی به یک الگوی مفهومی و غایی منسجم برای آموزش صلح است. این هدف در دو فاز پیگیری می‌شود: نخست، شناسایی و دسته‌بندی جامع مؤلفه‌های آموزش صلح در آثار پژوهشی اندیشمندان ایرانی از طریق روش فراترکیب برای رسیدن به یک زبان مشترک علمی؛ و دوم، واکاوی و نقد این مؤلفه‌ها بر اساس مبانی و آموزه‌های دین اسلام. خروجی نهایی این پژوهش، ارائه چارچوبی است که ضمن بهره‌مندی از دستاوردهای علمی روز جهان، با زیست‌بوم فرهنگی و دینی جامعه اسلامی سازگاری داشته و می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های تربیتی قرار گیرد.

ادبیات و مبانی نظری

درک چيستی «آموزش صلح» نیازمند فهم عمیق از مفاهیم کلیدی «صلح» و «آموزش صلح» است. این مفاهیم، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، دستخوش تحولات معنایی قابل توجهی شده و به سمت توسعه معنایی حرکت کرده‌اند.

مفهوم صلح: از نفی جنگ تا تحقق عدالت

مفهوم صلح در سیر تاریخی خود، تطور قابل ملاحظه‌ای را تجربه کرده است. می‌توان این تحول را در گذار از یک رویکرد سنتی و سلبی به یک رویکرد مدرن و ایجابی مشاهده کرد. در نگاه سنتی که ریشه در آثار فیلسوفانی چون امانوئل کانت دارد و در اسناد بین‌المللی مانند منشور ملل متحد تبلور یافته، صلح عمدتاً در تقابل با جنگ و نزاع تعریف می‌شود. (Kant, 2001) بر اساس این رویکرد حداقلی، صلح به معنای «نبود تجاوز، خشونت یا دشمنی» است. هدف اصلی در این دیدگاه، تحقق صلح و امنیت بین‌المللی از طریق جلوگیری و برکناری تهدیدات و هرگونه اقدام تهاجمی است. این تعریف که می‌توان آن را «صلح منفی» نامید، اگرچه یک گام ضروری برای توقف منازعات مسلحانه است، اما برای ساختن جامعه‌ای پایدار و شکوفا کفایت نمی‌کند (Hayati, 2021).

در پرتو نگرش‌های نوین، مفهوم صلح گسترش یافت و ابعاد ایجابی به خود گرفت. بر این اساس، صلح دیگر تنها نفی خشونت فیزیکی و نبود جنگ نیست، بلکه مستلزم ایجاد و حفظ روابط بهنجار میان‌انسانی، تحقق عدالت، ایمنی در حوزه رفاه اجتماعی و اقتصادی و رفع عواملی است که زمینه‌ساز هر نوع خشونت هستند. سند دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، نمونه بارز این نگرش گسترده است که صلح را با آزادی‌های بیشتر و رهایی از ترس و انواع خشونت، پیوند می‌زند (Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development). این سند تأکید می‌کند که توسعه پایدار بدون صلح محقق نمی‌شود و صلح نیز بدون توسعه پایدار، به مخاطره می‌افتد (Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development). به موجب منشور سازمان ملل متحد، شورای امنیت پیشگام در حفاظت از صلح و امنیت بین‌المللی می‌باشد و مؤسسات تخصصی سازمان ملل متحد نیز از طریق گسترش روابط و همکاری‌های میان دولتها در حوزه‌های فعالیت خود، زمینه را برای حفظ و تقویت صلح و امنیت بین‌المللی فراهم می‌سازند. در این میان، سازمان آموزشی علمی

و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو) از طریق گسترش همکاری‌های میان دولت‌ها در زمینه‌های آموزشی، علمی، فرهنگی، و تأکید بر رعایت دموکراسی و حقوق بشر، نقش خود را در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی ایفاء می‌نماید. (Eftekhari & Vaziri Hamaneh, 2017) بنابراین، صلح پایدار در مفهوم بین‌الملل امروزی، هر فعالیتی را که به برقراری امنیت و عدالت در جهان و نفی خشونت و تروریسم منجر شود، در بر می‌گیرد و قلمرو آن از مسائل نظامی به تمامی حوزه‌های فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، و حتی زیست‌محیطی تسری یافته است.

صلح به عنوان یکی از روش‌های قرآنی در مواجهه با دشمن می‌باشد: «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْتَنِحْ لَهُمْ؛ و اگر (دشمنان) تمایل به صلح نشان دهند، تو نیز از در صلح درآی» (The Holy Quran, 8:61) و یکی از مصادیق صلح‌جویی در اسلام، وضع حقوق مربوط به اقلیت‌ها در بلاد اسلامی است (Amid Zanjani, 1962). صلح اسلامی، برآیند اندیشه اسلام درباره صلح، مؤلفه‌ها، موانع و ابزارهای تحقق آن است که به دلیل عدالت‌محوری اسلام و نقشی که به عنوان «غایت و هدف» دارد، از نظر تحلیلی، جلوه‌ای بارز از تبیین و تصدیق گفتمان صلح عادلانه به شمار می‌رود. جامعه آرمانی در نگاه قرآن، دارالسلام یا سرزمین صلح است؛ سرزمینی که در جای‌جای آن و لحظه به لحظه آن، صلح در تمامی سطوح فردی، اجتماعی، دولتی و بین‌المللی، جاری است (Saed, 2011). اسلام صلح را نه مفهومی سلبی و آن‌گونه که نظریه صلح دموکراتیک می‌گوید، بلکه مفهومی ایجابی می‌پندارد که علاوه بر نبود جنگ، متوجه وجود امنیتی فراگیر است که با عدالت توأم است و نهایتاً زمینه‌ساز تربیت و تعالی انسان‌ها است (Jamshidi, 2016). در اندیشه اسلامی، صلح مفهومی عمیق‌تر و متعالی‌تر از صلح عادلانه دارد و برآیند جهان‌بینی توحیدی است. در این دیدگاه، صلح یک وضعیت ایجابی است که علاوه بر نبود جنگ، متوجه وجود امنیتی فراگیر و توأم با ارزش‌های الهی و عدالت است که با پشتوانه حاکمیت انسان صالح، زمینه‌ساز تربیت و تعالی انسان‌ها می‌شود. می‌توان صلح در اندیشه اسلامی را «صلح خدامحورانه و اخلاق‌مدارانه» نامید (Hayati, 2021). قرآن کریم جامعه ایمانی را سرزمین صلح معرفی می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید همگی در صلح و آشتی درآیید» (The Holy Quran, 2:208). در دیدگاه مفسران، این دعوت عمومی همه مؤمنان در آیه شریفه به صلح و صفا، نشانگر آن است که در پرتو ایمان به خدا، تشکیل حکومت واحد جهانی که صلح در سایه آن، همه جا

آشکار گردد، امکان‌پذیر است. (Makarem Shirazi, 1992) صلح در اندیشه اسلامی، بر اصولی بنیادین استوار است: توحیدمحوری، که معتقد است صلح حقیقی، تنها در پرتو ایمان به خداوند یکتا ممکن است؛ معادمحوری، که با ایجاد یک نیروی بازدارنده درونی، انسان را از ظلم و بی‌عدالتی باز می‌دارد؛ عدالت‌محوری، که هدف رسالت انبیا، قیام مردم به قسط و عدل می‌باشد؛ صالح‌محوری، که بر ضرورت وجود حاکم صالح برای تحقق عدالت تأکید دارد؛ و اخلاق‌مداری که ارزش‌های الهی را بر منفعت‌گرایی انسانی ارجح می‌داند (Hayati, 2021). قرآن کریم صلح را به‌عنوان «بهترین راه‌حل» معرفی می‌کند: ﴿وَالصُّلْحُ خَيْرٌ﴾ (The Holy Quran, 4:128). این آیه، صلح را از سطح «عدم خشونت» به سطح «فضیلت اخلاقی برتر» ارتقا می‌دهد. همچنین، خداوند به پیامبر (ص) دستور می‌دهد: ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا﴾ (The Holy Quran, 8:61)، که نشان می‌دهد صلح، حتی با دشمن، اولویت شرعی دارد. در روایات، این مفهوم عمیق‌تر می‌شود. امام صادق (ع) ایجاد صلح بین دو نفر را بهتر از صدقه دادن می‌شمارد: «لَأَنْ أُصْلِحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِدِينَارَيْنِ» (Al-Hurr al-Aamili, 1995). همچنین، امام رضا (ع) تأکید می‌کند: «الصُّلْحُ يَبْنِي مَا تَهْدُمُهُ الْعَدَاوَةُ» (Majlesi, 1983)، که صلح را فرآیندی سازنده برای بازسازی روابط معرفی می‌کند.

صلح اسلامی اگرچه با مفهوم صلح مثبت در نگرش مدرن و در اسناد بین‌المللی اشتراکاتی دارد، اما در مبنا و غایت با آن متفاوت است. روح حاکم بر صلح پایدار در اسناد بین‌المللی، انسان‌محور و معطوف به آرامش در دنیای مادی است؛ در حالی که صلح اسلامی، خدامحور و غایت‌نگر است و به دنبال سعادت حقیقی بشر در پرتو عبودیت الهی و در دنیا و آخرت می‌باشد. بنابراین، صلح اسلامی، مفهومی ایجابی، عدالت‌محور و الهام‌گرفته از توحید است که هدف آن، ایجاد «دارالسلام» - جامعه‌ای که در آن صلح در تمام سطوح فردی، اجتماعی و بین‌المللی جاری است (Saed, 2011) - این صلح، «صلح خدامحورانه و اخلاق‌مدارانه» نام دارد (Hayati, 2021).

مفهوم آموزش صلح: فرآیند شکل‌دهی به نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارها

آموزش صلح در اسلام ریشه‌های عمیق قرآنی و روایی دارد و فراتر از مفهوم سطحی «عدم جنگ»، به‌عنوان یک نظام تربیتی جامع بر پایه عدالت، احترام به تفاوت‌ها، تسامح و مسئولیت‌پذیری اجتماعی شکل گرفته است. قرآن کریم صلح را «خَيْرٌ» (The Holy Quran, 4:128).

4:128) می‌داند و مؤمنان را به صلح‌جویی میان یکدیگر فرامی‌خواند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ» (The Holy Quran, 49:10). همچنین، مشروعیت انواع قراردادهای پایان دادن به جنگ و مخاصمه از جمله قرارداد هدنه که همان قرارداد آتش‌بس موقت بین مسلمانان و غیر مسلمانان می‌باشد، الگویی عملی از صلح‌طلبی ارائه می‌دهد (Haghparast, 2004; Abolhosseini, 2010).

این دیدگاه اسلامی با تعاریف معاصر آموزش صلح هم‌خوانی قابل توجهی دارد؛ چرا که هر دو بر پیشگیری از خشونت (فیزیکی و ساختاری)، تقویت مهارت‌های حل تعارض، احترام به تنوع فرهنگی، عدالت اجتماعی و تربیت شهروندان فعال جهانی تأکید می‌کنند (Bazargan, 2018; Tighbakhsh & Saadatmand, 2017). قرآن با تأکید بر «لَتَعَارَفُوا» (The Holy Quran, 49:13) و «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (The Holy Quran, 16:125)، پایه‌های گفتگوی میان‌فرهنگی و تفکر انتقادی را فراهم می‌آورد. از این منظر، آموزش صلح در اسلام نه تنها یک امر اخلاقی، بلکه یک رویکرد تربیتی پیشگیرانه و جامع است که از کودکی آغاز شده و هدف آن شکل‌دهی به فردی است که در سطح خود، جامعه و جهان، صلح‌ساز و عادل باشد. بنابراین در یک جمع بندی می‌توان گفت؛ آموزش صلح در اسلام عبارت است از فرآیندی تربیتی و پیشگیرانه که بر پایه آموزه‌های قرآن و سنت، افراد را به‌سوی کسب مهارت‌های حل مسالمت‌آمیز تعارض، ترویج عدالت، احترام به تفاوت‌ها، مقابله با خشونت ساختاری و فیزیکی، و تربیت شهروندی مسئولیت‌پذیر در جهت ایجاد جامعه‌ای عادلانه و متعادل برای تحقق حیات طیبه سوق می‌دهد.

پس از درک مفهوم «صلح» و «آموزش صلح» بر اساس تحلیل مطالب ارائه‌شده، آموزش صلح در آموزه‌های اسلامی، فرآیندی تربیتی، پیشگیرانه و جامع است که با هدف شکل‌دهی به نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای مبتنی بر عدالت، احترام به تفاوت‌ها، تسامح و مسئولیت‌پذیری اجتماعی طراحی می‌شود. این آموزش تنها به نفی خشونت فیزیکی محدود نمی‌شود، بلکه با الهام از مفهوم «صلح ایجابی» در اسلام - که فراتر از «صلح منفی» (عدم جنگ) است - بر ایجاد امنیت فراگیر، روابط بهنجار میان‌انسانی، و رفع ریشه‌های خشونت ساختاری به‌ویژه در کودکان قبل از رسیدن به سن بلوغ تأکید دارد و در راستای نهادینه‌سازی پنج اصل بنیادین مفهوم صلح (توحیدمحوری، معادمحوری، عدالت‌محوری، صالح‌محوری و اخلاق‌مداری) است که می‌کوشد با نهادینه کردن مفاهیمی چون همدلی، ایثار، عدالت‌خواهی

و مبارزه با انواع ظلم و استعمار در کودکان، عدالت خواهی را در نسل‌های آینده نهادینه کند. بنابراین آموزش صلح در اسلام عبارت است از: فرآیند تربیتی و پیشگیرانه بر پایه آموزه‌های قرآن و سنت، از دوران پیش از بلوغ با هدف پرورش نگرش‌ها، ارزش‌ها و مهارت‌های لازم برای حل مسالمت‌آمیز تعارض‌ها، ترویج عدالت، احترام به تفاوت‌ها، مقابله با خشونت فیزیکی و ساختاری، و تحقق امنیت فراگیر جهت ایجاد جامعه‌ای صالح.

روش شناسی پژوهش

این پژوهش با هدف واکاوی و ترکیب عمیق مفاهیم مرتبط با «آموزش صلح»، از روش‌شناسی کیفی و رویکرد فراترکیب کیفی بهره برده است. در ادامه مراحل اجرایی پژوهش شامل نوع مطالعه، استراتژی جستجو، معیارهای غربالگری، ارزیابی کیفیت و شیوه تحلیل داده‌ها به تفکیک تشریح شده است.

طرح و نوع پژوهش

این مطالعه از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و از نظر ماهیت داده‌ها، یک پژوهش کیفی و اکتشافی است که با استفاده از روش فراترکیب انجام شده است. بر اساس متون تخصصی روش‌شناسی، فراترکیب تنها جمع‌آوری و خلاصه‌سازی یافته‌های پیشین نیست، بلکه رویکردی منسجم برای تجزیه و تحلیل داده‌هاست که محقق را قادر می‌سازد تا با ترکیب مطالعات کیفی موجود، تفسیری جدید و یکپارچه خلق کند. فراترکیب نتایج بسیار محکم‌تر از تحقیقات فردی ارائه می‌دهد و به ما اجازه می‌دهد ببینیم تجربه مشترک یک پدیده چیست؛ این روش امکان شناسایی شکاف‌ها و ناکارآمدی‌های پژوهش‌های پیشین را نیز فراهم می‌آورد (Ghasemi, 2021). در این مقاله با استفاده از روش فراترکیب، با گذر از سطح ظاهری مطالعات پیشین، به توسعه نظری و ارائه تصویر جامع‌تری از حوزه مطالعاتی آموزش صلح به کودکان دست خواهیم یافت.

جامعه آماری و استراتژی جستجو

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه مقالات علمی فارسی، معتبر و مرتبط در بازه زمانی ده سال اخیر (سال ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۴) در پایگاه‌های استنادی جمهوری اسلامی ایران است که به

موضوع آموزش صلح پرداخته‌اند. برای شناسایی منابع، جستجوی سیستماتیک و گسترده‌ای در پایگاه‌های داده داخلی نورمگز (Noormags)، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran) و پرتال جامع علوم انسانی انجام شد. جستجو با استفاده از عملگرهای منطقی و ترکیبی از کلیدواژه‌های «صلح»، «آموزش صلح»، «تربیت صلح‌آمیز» و «مبانی آموزش صلح در برنامه درسی» در عنوان، چکیده و کلیدواژگان مقالات علمی صورت گرفت.

غربالگری و انتخاب منابع (پروتکل ورود و خروج)

به منظور انتخاب دقیق منابع مرتبط، فرایند غربالگری در سه مرحله اصلی صورت گرفت: جستجوی اولیه، معیارهای ورودی، و معیارهای خروجی. در مرحله جستجوی اولیه، تمام منابعی که کلیدواژه‌های مذکور را در «عنوان»، «چکیده» یا «کلمات کلیدی» داشتند، شناسایی شدند. معیارهای ورود داده‌ها شامل: ارتباط مستقیم موضوعی با آموزش صلح، انتشار در بازه زمانی ۱۰ سال اخیر (به‌منظور تازگی داده‌ها)، و اعتبار علمی (علمی-پژوهشی بودن مقالات)، انتخاب گردید. معیارهای خروج نیز عبارت از مقالات مروری ساده یا ترویجی فاقد یافته پژوهشی، و عدم ارتباط محتوایی با سؤالات اصلی پژوهش (پس از مطالعه چکیده و نتیجه) می‌باشد. پس از غربالگری و حذف موارد تکراری و غیرمرتبط در مراحل پایش عنوان، چکیده و کلیدواژگان، در نهایت تعداد ۳۳ مقاله که واجد شرایط کامل بودند، برای تحلیل نهایی انتخاب شدند.^۱

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها (استخراج و کدگذاری)

در این پژوهش برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار در بستر فراترکیب استفاده شد. فرایند استخراج اطلاعات و کدگذاری طی مراحل زیر انجام گرفت:

الف) طراحی ماتریس استخراج داده‌ها

^۱. فهرست ۳۳ مقاله در پیوست ارائه شده است.

بر خلاف روش‌های معمول که تنها به دنبال کدهای باز پراکنده هستند، در این پژوهش یک ماتریس ساختاریافته بر اساس چهار سؤال بنیادین طراحی شد و هر ۳۳ مقاله فارسی منتخب با هدف یافتن پاسخ به این سؤالات مورد واکاوی دقیق قرار گرفتند:

تعریف صلح(چیستی): صلح چگونه تعریف شده است؟

تعریف آموزش صلح(چیستی): ماهیت آموزش صلح چیست و چه ویژگی‌ها و مؤلفه‌هایی دارد؟

ضرورت آموزش صلح(چرایی): چه دلایلی برای ضرورت آموزش صلح در جامعه ایرانی مطرح است؟

اهداف آموزش صلح(چرایی): اهداف آموزش صلح چگونه دسته‌بندی شده‌اند؟ چه اهدافی برای آموزش صلح مطرح است؟

ب) رویکرد استخراج کدها (صریح و استنباطی)

در زمان مطالعه متون، استراتژی کدگذاری دوگانه اتخاذ شد:

کدهای صریح: زمانی که نویسنده مقاله عیناً تعریف برای صلح و آموزش صلح ارائه کرده یا ضرورت و اهداف آموزش صلح بیان شده بود، متن دقیقاً فیش‌برداری گردید.

کدهای استنباطی: در مواردی که تعریف صریحی ارائه نگردیده یا چرایی آموزش صلح به صورت صریح بیان نشده بود، پژوهشگر با تحلیل عمیق متن و رویکرد مقاله با استفاده از ابزار هوش مصنوعی (Gemini)، مفهوم مورد نظر را استنباط و کدگذاری کرد.

برای نمونه، تحلیل محتوای جدیدترین اثر نگاشته شده در بین آثار منتخب، مقاله علمی (رتبه الف) با عنوان «آینده پژوهشی آموزش صلح با رویکرد سناریونویسی» از فرحناز فیله‌کش در زمستان ۱۴۰۳، به شرح زیر است:

تعریف صلح	تعریف آموزش صلح	ضرورت‌های آموزش صلح	اهداف آموزش صلح
(استنباطی): صلح در این پژوهش فراتر از «نبود جنگ»	فرآیندی کل‌نگرانه که شامل انتقال مفاهیم شناختی، پرورش عواطف و	مدیریت شرایط ناسازگار: توانمندسازی افراد برای مواجهه	تغییر نگرش و رفتار: همسوسازی ذهنیت و عملکرد فراگیران با ارزش‌های صلح.

در نظر گرفته شده و به مثابه وضعیتی پویا تعریف می‌شود که شامل «حفظ کرامت انسانی»، «زیست مسالمت‌آمیز»، «ارتباط سازنده با خود، دیگران و طبیعت» و «دوری از خشونت در رفتار و گفتار» است.	آموزش مهارت‌هایی است که منجر به تغییر نگرش و رفتار فراگیران به سمت صلح می‌شود. این آموزش مبتنی بر همیاری، مشارکت و یادگیری مهارت‌های زیست جمعی است.	صحیح در موقعیت‌های تعارض‌برانگیز. کاهش خشونت: نیاز مبرم جامعه به جایگزینی رفتارهای خشونت‌آمیز با الگوهای رفتاری مبتنی بر کرامت انسانی. شکاف‌های ارتباطی: وجود ضعف در مهارت‌های ارتباطی که منجر به سوءتفاهم و درگیری می‌شود. آمادگی برای آینده(با توجه به رویکرد آینده‌پژوهی): ضرورت پیش‌بینی و آماده‌سازی نسل‌ها برای زیستن در آینده‌ای پرچالش و نیازمند همزیستی.	توسعه مهارت‌های ارتباطی: آموزش فنون مذاکره و گفتگوی سازنده. پرورش تفکر: تقویت تفکر انتقادی و مهارت‌های حل مسئله برای واکاوی تعارضات. مدیریت هیجانات: آموزش مهارت‌های کنترل خشم و پرهیز از واکنش‌های آنی. ترویج همزیستی: تقویت روحیه همیاری، مشارکت و احترام به کرامت انسانی. ارتباط با طبیعت: گسترش مفهوم صلح به رابطه انسان با محیط زیست.
---	---	---	--

ج) مراحل کدگذاری (باز، محوری، انتخابی)

کدگذاری باز: جملات و عبارات استخراج شده از ۴ سؤال بالا، به کدهای اولیه تبدیل شدند. کدگذاری محوری: کدهای باز بر اساس قرابت معنایی دسته‌بندی شده و مقوله‌های فرعی را شکل دادند (مثلاً دسته‌بندی تعاریف صلح به «صلح منفی» و «صلح مثبت»). کدگذاری انتخابی: مقوله‌های اصلی با یکدیگر ترکیب شده و چارچوب نهایی و سنتز شده از «آموزش صلح» شکل گرفت.

یافته‌های پژوهش

در این بخش، نتایج حاصل از فراترکیب مطالعات منتخب در حوزه آموزش صلح (بازه زمانی ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۴) ارائه می‌شود. تحلیل عمیق و تفسیرگرایانه داده‌ها نشان می‌دهد که مفهوم صلح و آموزش آن، از یک رویکرد تک‌بعدی و سلبی به سوی یک پارادایم چندوجهی، ایجابی و تحول‌آفرین حرکت کرده است. یافته‌ها در چهار مقوله اصلی شامل «چیستی و ماهیت صلح»، «ماهیت آموزش صلح»، «ضرورت‌ها» و «اهداف» آموزش صلح، دسته‌بندی و تشریح شده‌اند.

واکاوی چیستی و ماهیت صلح: گذار از وضعیت سلبی به وضعیت وجودی و ساختاری

بررسی متون نشان می‌دهد که تعریف «صلح» در ادبیات پژوهشی یک دهه اخیر، دستخوش تغییرات هستی‌شناختی بنیادین شده است. صلح دیگر نه به عنوان یک وضعیت ایستای سیاسی به معنای «آتش‌بس» یا «عدم جنگ» (صلح منفی)، بلکه به مثابه یک فرآیند پویا، تکاملی و درهم‌تنیده با عدالت (صلح مثبت) بازتعریف می‌شود. بر اساس کدگذاری‌های انجام‌شده، مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده ماهیت صلح در سطوح زیر قابل تبیین است:

صلح درونی (سطح روان‌شناختی): صلح در بنیادی‌ترین لایه خود، وضعیتی وجودی است که با توازن روانی، آرامش درون، فضیلت‌مندی و غلبه بر خودمحوری و دوگانه‌انگاری‌ها (خودی/غیرخودی) محقق می‌شود. این سطح پیش‌نیاز سایر سطوح بوده و بر پرورش ذهن صلح‌جو و سرمایه‌های روان‌شناختی تأکید دارد.

صلح بین فردی (سطح ارتباطی): در این سطح، صلح به معنای مهارت «زیستن با هم» و گذار از فرهنگ تقابل به فرهنگ گفتگو است. مؤلفه‌های کلیدی آن شامل همدلی، محبت، رواداری و توانایی حل مسالمت‌آمیز تعارضات در تعاملات روزمره است.

صلح اجتماعی و ساختاری (سطح جامعه): این بُعد بر استقرار عدالت اجتماعی، آزادی، برابری حقوقی و دموکراسی تمرکز دارد. در اینجا، صلح به معنای نبود خشونت ساختاری (مانند فقر، تبعیض و ستم) و وجود نهادهای تضمین‌کننده کرامت انسانی است.

صلح جهانی و زیست‌محیطی (سطح کیهانی): در کلان‌ترین سطح، صلح شامل درک سرنوشت مشترک بشری، همبستگی جهانی و همزیستی مسالمت‌آمیز با طبیعت (اخلاق زیستی) است. این مؤلفه بر وحدت وجودی بشر و حفاظت از اکوسیستم به عنوان بستر حیات تأکید می‌ورزد.

ماهیت آموزش صلح: پداگوژی تحول‌آفرین و پراکسیس‌محور

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که آموزش صلح فراتر از یک موضوع درسی مستقل، یک «فرایند تربیتی کل‌نگر» و «بین‌رشته‌ای» است. ماهیت این آموزش بر گذار از «آموزش درباره صلح» (انتقال دانش نظری) به «آموزش برای صلح» (کنشگری و تغییر رفتار) استوار است. مؤلفه‌های اصلی استخراج‌شده عبارت‌اند از:

رویکرد و روش‌های تدریس: آموزش صلح مبتنی بر پداگوژی دیالکتیکی و انتقادی است. روش‌های تدریس در این الگو، فعال، مشارکتی و گفت‌وگومحور هستند و معلم نقش تسهیل‌گر را ایفا می‌کند تا به جای تلقین، تفکر انتقادی و مهارت‌های حل مسئله را در فراگیران تقویت کند.

برنامه درسی پنهان و جو مدرسه: داده‌ها نشان می‌دهند که بخش عظیمی از آموزش صلح از طریق «برنامه درسی پنهان» منتقل می‌شود. فضای مدرسه باید الگویی کوچک از جامعه‌ای عادلانه و امن باشد که در آن روابط دموکراتیک، احترام متقابل و نفی قلدری جریان دارد. اصلاح فرهنگ سازمانی مدرسه هم‌سنگ با محتوای کتاب‌های درسی اهمیت دارد.

تلفیق نظر و عمل (پراکسیس): ماهیت این آموزش ترکیبی از شناخت (آگاهی از ریشه‌های خشونت)، عاطفه (پرورش امید و احترام) و مهارت (توانش مذاکره) است. هدف، توانمندسازی افراد برای مداخله مؤثر در واقعیت‌های اجتماعی و قطع چرخه خشونت است.

ضرورت‌های آموزش صلح: پاسخی به بحران‌های وجودی و ساختاری

تحلیل فراترکیب داده‌ها نشان می‌دهد که ضرورت آموزش صلح نه یک انتخاب زیبا، بلکه پاسخی استراتژیک و حیاتی به چالش‌های چندلایه جهان معاصر است. این ضرورت‌ها در ابعاد زیر طبقه‌بندی می‌شوند:

پیشگیری از خشونت و بقای بشر: در سطح جهانی، با توجه به تهدیدات هسته‌ای، جنگ‌های پسا صنعتی و ظهور تروریسم، آموزش صلح تنها راهبرد پایدار برای تضمین بقای بیولوژیک انسان و جلوگیری از تکرار فجایع بشری است. این آموزش نوعی «واکسیناسیون ذهنی» در برابر افراط‌گرایی محسوب می‌شود.

ترمیم گسست‌های اجتماعی و ساختاری: وجود خشونت‌های ساختاری، شکاف‌های قومی و مذهبی و عدم پذیرش پلورالیسم، ضرورت آموزش‌هایی را ایجاد می‌کند که به انسجام اجتماعی، توسعه پایدار و تحقق عدالت کمک کنند.

اصلاح نظام آموزشی: ناکارآمدی سیستم‌های فعلی در پرورش مهارت‌های زندگی و غلبه برنامه درسی پنهان مروج رقابت و خشونت، بازنگری بنیادین در ساختارها و همسوسازی آموزش‌ها با اسناد تحولی و حقوق بشری را ضروری ساخته است.

بهداشت روانی فردی: فقدان صلح درونی منجر به اضطراب و پرخاشگری شده است؛ لذا آموزش صلح برای ارتقای سلامت روان و تاب‌آوری افراد در عصر پیچیدگی و عدم قطعیت، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است.

اهداف آموزش صلح: تربیت کارگزاران تغییر و شهروندان جهانی

بر اساس سنتز نهایی متون، غایت آموزش صلح، دستیابی به یک تحول درونی و بیرونی است که در قالب تربیت انسان «صالح و مصلح» تبلور می‌یابد. اهداف شناسایی شده برای آموزش صلح عبارت‌اند از:

پرورش شهروند جهانی: تربیت افرادی که دارای هوشیاری اصیل نسبت به وابستگی متقابل انسان‌ها بوده و خود را عضوی از جامعه بشری می‌دانند. این شهروندان نسبت به بی‌عدالتی‌ها در هر نقطه‌ای از جهان حساس هستند.

تحقق عدالت اجتماعی و رواداری: نهادینه‌سازی ارزش‌هایی همچون برابری، احترام به تفاوت‌ها (تنوع فرهنگی، نژادی و مذهبی) و پذیرش دیگری. هدف، گذار از تعصبات کور به سوی همدلی و مدارای فعال است.

مسئولیت‌پذیری و عاملیت: پرورش افرادی کنشگر که صلح را نه یک مفهوم انتزاعی، بلکه یک سبک زندگی می‌دانند و توانایی و شجاعت لازم برای تغییر ساختارهای ناعادلانه و مشارکت در فرایندهای دموکراتیک را دارند.

توسعه مهارت‌های زیست مسالمت‌آمیز: تجهیز فراگیران به مهارت‌های نرم شامل گفت‌وجوی سازنده، گوش دادن فعال، مدیریت خشم و حل تعارض بدون توسل به خشونت، به منظور تحقق زیست اخلاقی با خود، دیگران و طبیعت.

۵. بحث و تفسیر

در این بخش، یافته‌های حاصل از فراترکیب مطالعات پیشین با رویکرد اختصاصی این پژوهش یعنی «چیستی و چرایی آموزش صلح» مورد واکاوی تطبیقی قرار می‌گیرد. هدف از این مقایسه، تبیین نقاط تلاقی، آشکارسازی خلأهای معرفتی در الگوهای رایج و در نهایت ارائه یک سنتز نهایی است که نشان می‌دهد چگونه رویکرد اسلامی می‌تواند افق‌های آموزش صلح را از سطح «حیات مادی» به «حیات طیب» ارتقا دهد.

هم‌گرایی و نقاط اشتراک: عبور از صلح منفی به صلح مثبت

تحلیل تطبیقی داده‌ها نشان می‌دهد که میان «یافته‌های فراترکیب» (مدل‌های جهانی و معاصر) و «دیدگاه اسلامی»، در نقد رویکرد سنتی به صلح، هم‌سویی قابل توجهی وجود دارد. هر دو دیدگاه، تقلیل صلح به «نبود جنگ» (صلح منفی) را ناکافی دانسته و بر لزوم حرکت به سوی «صلح مثبت» تأکید دارند. نقاط اشتراک کلیدی عبارت‌اند از:

ماهیت چندوجهی و عدالت‌محور: همان‌گونه که در فراترکیب اشاره شد، صلح مدرن با مفاهیمی چون عدالت اجتماعی و رفع خشونت ساختاری گره خورده است. این نگاه با اصل «عدالت‌محوری» و «نفی ظلم» در اسلام هم‌خوانی کامل دارد: «لَيَقُومَنَّ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (The Holy Quran, 57:25).^۱ هر دو الگو معتقدند که صلح بدون عدالت، صلحی ناپایدار و شکننده

^۱ تا مردم قیام به عدالت کنند.

است. اسلام نیز با طرح مفهوم «قسط» و «ظلم‌ستیزی»، صلح را نه تسلیم، بلکه استقرار روابط عادلانه می‌داند.

اولویت صلح درونی: یافته‌های فراترکیب، «صلح درونی» و روان‌شناختی را پیش‌نیاز صلح بیرونی می‌دانند. این مؤلفه با تأکید اسلام بر «کظم غیظ» هم‌پوشانی دارد: «وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظُ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (The Holy Quran, 3:134). آرامش ایمانی و سلامت روانی نیز از مؤلفه‌های صلح اسلامی است؛ چنانکه در روایت آمده: «مردم باید از خدا بترسند و تا جایی که می‌توانند اختلافات میان خود را اصلاح کنند» (Fayz Kashani, 1986).^۲ هر دو رویکرد می‌پذیرند که فرد فاقد آرامش درون، نمی‌تواند کارگزار صلح در جامعه باشد.

کنشگری و مسئولیت‌پذیری: در بعد آموزش، هر دو دیدگاه از روش‌های انفعالی (صرفاً دانشی) فاصله گرفته و بر «پراکسیس» (تلفیق نظر و عمل) تأکید دارند. در فراترکیب از «تربیت شهروند کنشگر» سخن به میان آمده و در الگوی اسلامی، بر مسئولیت‌پذیری و «اصلاح ذات‌البین» تأکید شده است: «فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ» (The Holy Quran, 49:10).^۳ هر دو مدل به دنبال تربیت کودکانی هستند که در برابر ناهنجاری‌های پیرامون خود بی‌تفاوت نباشند.

احترام به کرامت و مدارا: مؤلفه‌هایی همچون «رواداری»، «همدلی» و «احترام به تفاوت‌ها» در فراترکیب، بازتابی از اصول اخلاقی اسلام است. ارزش‌هایی دینی همچون اخوت ایمانی: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (The Holy Quran, 49:10)^۴، مدارا با مردم: «وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (The Holy Quran, 16:125)^۵ و شناسایی تفاوت‌ها: «جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا» (The Holy Quran, 49:13)^۶ ملاک تعاملات انسانی است.

واگرایی و خلاهای معرفتی: نقد بنیادین مدل‌های سکولار

با وجود اشتراکات فوق، مقایسه عمیق‌تر نشان می‌دهد که مدل استخراج‌شده از مقالات پیشین (که عمدتاً متأثر از اسناد بین‌المللی و رویکردهای اومانیستی است)، دارای خلاهای

^۱ و خشم خود را فرو می‌برند؛ و از خطای مردم درمی‌گذرند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

^۲ أَنْ يَتَّقُوا اللَّهَ وَيَصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِهِمْ مَا اسْتَطَاعُوا.

^۳ همیشه بین برادران ایمانی خود صلح دهید.

^۴ به حقیقت مؤمنان همه برادر یکدیگرند.

^۵ با بهترین طریق با اهل جدل مناظره کن (وظیفه تو بیش از این نیست).

^۶ آن گاه شعبه‌های بسیار و فرق مختلف گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید.

هستی‌شناختی و غایت‌شناختی است که رویکرد اسلامی آن‌ها را پوشش می‌دهد. این تفاوت‌ها در سه محور قابل بحث است:

الف) تفاوت در مبانی هستی‌شناختی: انسان‌محوری در برابر خدامحوری

مدل فراترکیب، صلح را بر پایه «انسان‌محوری» و قراردادهای اجتماعی (مانند حقوق بشر و بقای بیولوژیک) بنا می‌کند. در این نگاه، صلح ابزاری برای «زیستن با هم» در این دنیاست. در مقابل، صلح در اسلام، ماهیتی ایمانی و توحیدی (خدامحور) دارد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً» (The Holy Quran, 2:208).^۱ در مدل‌های رایج، اگر منافع بشری اقتضا کند، ممکن است صلح به خطر بیفتد، زیرا پشتوانه‌ای متعالی ندارد. اما در الگوی اسلامی، صلح را «خیر» می‌شمارند: «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ» (The Holy Quran, 4:128)^۲ و پرتویی از توحید معرفی می‌کنند. (Makarem Shirazi, 1992). لذا قداست دارد و تابع امیال متغیر انسانی نیست.

ب) تفاوت در غایت‌شناسی: شهروند جهانی در برابر حیات طیبه

یافته‌های بخش فراترکیب، هدف غایی آموزش صلح را «تربیت شهروند جهانی» و «حفظ بقای بشر» معرفی می‌کنند. این اهداف اگرچه ارزشمندند، اما «دنیوی» و «محدود» هستند. رویکرد اسلامی، سقف پرواز آموزش صلح را بسیار بالاتر می‌برد و نشانه ایمان معرفی می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً» (The Holy Quran, 2:208)^۳. هدف زندگی ایمانی، تنها رفاه مادی یا امنیت اجتماعی نیست، بلکه نیل به «قرب الهی» و تحقق «حیات طیبه» است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (The Holy Quran, 16:97)^۴. در اسلام، آموزش صلح، علاوه بر ساماندهی دنیای انسان، مقدمه‌ای برای سعادت ابدی (معامحوری) است. مدل‌های سکولار فاقد این افق ابدی هستند و به همین دلیل، انگیزش درونی آن‌ها برای صلح (به‌ویژه در خفا) ضعیف‌تر است.

ج) تفاوت در ضمانت اجرا: وجدان و قانون در برابر ایمان و معاد

در ضرورت‌های آموزش صلح بر پیشگیری از خشونت و بهداشت روانی تأکید شد. اما ضمانت اجرایی آن چیست؟ قانون و اخلاق عرفی. اسلام با طرح اصل «معامحوری»، قوی‌ترین ضمانت اجرا را درون‌سازی می‌کند. انسان در اندیشه اسلامی می‌آموزد که خداوند ناظر بر اعمال اوست:

^۱ ای اهل ایمان، همه متفقاً در مقام تسلیم خدا در آیید.

^۲ صلح به هر حال بهتر است.

^۳ ای اهل ایمان، همه متفقاً در مقام تسلیم خدا در آیید.

^۴ هر کس از مرد و زن کار نیکی به شرط ایمان به خدا به جای آرد ما او را به زندگانی خوش و با سعادت زنده ابد می‌گردانیم.

«فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ»^۱ (The Holy Quran, 9:105) و هر عملی، ظلم یا صلح، بازخوانی اخروی دارد: «تُرَدُّونَ إِلَى عَالَمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»^۲ (The Holy Quran, 62:8). چنین فردی همیشه دارای یک «پلیس درونی» قدرتمند می‌شود. این سطح از بازدارندگی درونی، در مدل‌های رایج که تنها بر مهارت‌های نرم تأکید دارند، یافت نمی‌شود.

سنتز نهایی و نوآوری پژوهش: الگوی «آموزش صلح متعالی»

با ترکیب یافته‌های پیشین و رویکرد اسلامی، می‌توان مدل رایج آموزش صلح را ارتقا داد و به مفهومی تحت عنوان «آموزش صلح متعالی» دست یافت. این مدل پیشنهادی، نه تنها دستاوردهای علمی بشر (مهارت‌های حل مسئله، تفکر انتقادی، نفی خشونت ساختاری) را رد نمی‌کند، بلکه با افزودن «روح توحیدی» به کالبد آن، معنایی عمیق‌تر به آن می‌بخشد. ویژگی‌های این مدل ارتقا یافته عبارت‌اند از:

ارتقای مفهوم «دیگری»: در مدل‌های جهانی، احترام به دیگری بر اساس «قرارداد اجتماعی» است. در مدل سنتز شده اسلامی، انسان کرامت دارد: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»^۳ (The Holy Quran, 17:70) و احترام به دیگری بر اساس این باور است که دیگران «عیال‌الله» (خانواده خداوند) هستند، چنانکه رسول اکرم (ص) فرمود: «تمام خلقت، خانواده خداست و محبوب‌ترین مخلوق نزد خدا کسی است که به خانواده خدا سود برساند.»^۴ (Kulayni, 1984) انسان از کودکی می‌آموزد که صلح با دیگران، نوعی ابراز عشق به خالق است. این نگاه، انگیزه مدارا را از «تحمل ناگزیر» به «محبت فعال» تغییر می‌دهد.

صلح پایدار از طریق «صالح‌محوری»: یافته‌های فراترکیب بر نقش معلم به عنوان تسهیل‌گر تأکید داشتند. رویکرد اسلامی با افزودن مفهوم «صالح‌محوری» و الگوگیری از پیامبر و معصومین «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^۵ (The Holy Quran, 33:21)، الگوهای عملی و بی‌نقصی را به انسان معرفی می‌کند که فراتر از معلمان عادی، الهام‌بخش صلح واقعی هستند.

^۱ بگو که هر عمل کنید خدا آن عمل را می‌بیند.

^۲ سپس به سوی کسی که دانای پنهان و آشکار است بازگردانده می‌شود؛ آن گاه شما را از آنچه انجام می‌دادید خبر می‌دهد.

^۳ ما آدمیزادگان را گرامی داشتیم.

^۴ الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ فَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَى اللَّهِ مَنْ نَفَعَ عِيَالَ اللَّهِ.

^۵ مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی بود.

جامعیت ابعاد (دنیا و آخرت): مدل نهایی پیشنهاد می‌کند که آموزش صلح نباید تنها پاسخی به ترس از جنگ یا نابودی محیط زیست باشد (انگیزه سلبی)، بلکه باید پاسخی به فطرت کمال‌گرای انسان برای رسیدن به «دارالسلام» واقعی باشد (انگیزه ایجابی و وجودی): «لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (The Holy Quran, 6:127).^۱

در نهایت، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اگرچه پارادایم‌های جهانی آموزش صلح به درستی از مفاهیم سطحی عبور کرده‌اند، اما همچنان در حصار «ماتریالیسم» و «اومانیزم» گرفتارند. رویکرد اسلامی با معرفی «صلح خدامحور و اخلاق‌مدار»، حلقه مفقوده این آموزش‌ها یعنی «معنویت» و «اتصال به منبع لایزال الهی» را تأمین می‌کند. بنابراین، آموزش صلح در بستر اسلامی، تنها یک مهارت اجتماعی نیست، بلکه یک «سیر و سلوک تربیتی» است که انسان را از «خودمحوری» به «خدامحوری» و در نتیجه به صلحی پایدار با خود، خدا، خلق و خلقت می‌رساند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی ماهیت، ابعاد و ضرورت‌های آموزش صلح و تبیین جایگاه رویکرد اسلامی در این حوزه، به فراترکیب مطالعات بازه زمانی ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۴ پرداخت. پاسخ به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر اینکه «آموزش صلح چیست و چه ضرورت و اهدافی دارد؟» در پرتو تحلیل‌های انجام‌شده بدین شرح است:

آموزش صلح در پارادایم نوین جهانی، فرآیندی پویا، چندوجهی و تحول‌آفرین است که از سطح نازل «انتقال دانش منع جنگ» (صلح منفی) عبور کرده و به سطح عالی «پرورش مهارت‌های زیست عادلانه و مسالمت‌آمیز» (صلح مثبت) ارتقا یافته است. این آموزش بر چهار رکن «صلح درونی»، «صلح بین‌فردی»، «عدالت اجتماعی» و «همزیستی جهانی/زیست‌محیطی» استوار است.

با این حال، تحلیل تطبیقی نشان داد که الگوهای رایج سکولار، علی‌رغم کارآمدی در ابعاد مهارتی، به دلیل ابتنای بر قراردادهای اجتماعی و انسان‌محوری، در ایجاد انگیزش‌های درونی پایدار و معنابخشی وجودی دچار خلأ هستند. در مقابل، قرائت اسلامی از آموزش صلح، با طرح مفهوم «صلح متعالی»، این نقیصه را برطرف می‌سازد. ویژگی متمایز رویکرد اسلامی،

^۱ برای آنها (در بهشت) خانه امن و امان نزد پروردگارشان خواهد بود.

تغییر قانون تمرکز از «شهروند قانون مدار» به «انسان خلیفه الله» است. در این دیدگاه، صلح تنها یک استراتژی بقا نیست، بلکه تجلی صفت «سلام» خداوند و مسیری برای نیل به «حیات طیبه» است. اسلام با پیوند دادن صلح به «توحید» (مبدأ) و «معاد» (مقصد)، ضمانت اجرایی درونی (تقوا و نظارت الهی) را جایگزین نظارت‌های بیرونی کرده و دایره صلح‌ورزی را از منافع شخصی به ایثار و محبت مبتنی بر کرامت ذاتی انسان‌ها گسترش می‌دهد.

بنابراین، آموزش صلح مطلوب، مدلی تلفیقی است که مهارت‌های ارتباطی و انتقادی مدرن را در بستر جهان‌بینی توحیدی بازتعریف می‌کند تا انسان‌هایی تربیت شوند که نه تنها با «دیگری» و «طبیعت» در صلح‌اند، بلکه در صلح عمیق با خویش‌ن و خالق خویش به سر می‌برند.

پیشنهادهای کاربردی برای نظام آموزش و پرورش

بر اساس یافته‌های پژوهش، راهکارهای اجرایی زیر جهت نهادینه‌سازی آموزش صلح در نظام آموزش رسمی (مدرسه) پیشنهاد می‌شود:

بازنگری در برنامه درسی (تلفیق محتوایی): گذار از ارائه مفاهیم صلح در قالب دروس مجزا به رویکرد «تلفیقی». مفاهیم صلح، رواداری و عدالت باید در تار و پود دروس مختلف (ادبیات، هدیه‌های آسمانی، مطالعات اجتماعی و حتی علوم تجربی) تنیده شود تا دانش‌آموزان ارتباط ارگانیک صلح با تمام ابعاد هستی را درک کنند.

اصلاح «برنامه درسی پنهان» و جوّ مدرسه: تبدیل مدارس از محیط‌های رقابتی و نمره‌محور به «جوامع یادگیری صلح‌محور». این امر مستلزم حذف تنبیه‌های تحقیرآمیز، ترویج کار گروهی به جای رقابت فردی و ایجاد سازوکارهای دموکراتیک (مانند شوراهای دانش‌آموزی واقعی) برای تمرین گفت‌وگو و حل تعارض است.

توانمندسازی معلمان به عنوان «الگوهای عملی»: برگزاری دوره‌های ضمن خدمت با محوریت «پداگوژی صلح» و «اخلاق اسلامی». معلم باید پیش از آنکه آموزگار صلح باشد، خود به آرامش درونی و مهارت‌های ارتباطی مجهز باشد، چراکه در تربیت اسلامی، «اثر حال معلم» عمیق‌تر از «اثر قال معلم» است.

طراحی بسته‌های آموزشی قصه‌محور و هنری: بهره‌گیری از ظرفیت عظیم ادبیات کهن فارسی و آموزه‌های روایی (سیره اهل بیت علیهم السلام) در قالب نمایش، بازی و داستان‌گویی برای کودکان. این روش، مفاهیم انتزاعی صلح را برای کودک عینی و درونی‌سازی می‌کند. آموزش صلح به والدین: خانواده اولین کانون آموزش به کودک است؛ والدین به عنوان مهم‌ترین عوامل تربیتی، در انتقال مفهوم صلح متعالی به کودکان و تحقق سبک زندگی «حیات طیبه»، ایفای نقش می‌کنند. پیوند اولیا و مربیان در فرایند آموزش، بر تربیت کودکان صلح‌محور اثرگذار است. نهادهای سازنده مفهوم صلح و تنظیم سبک زندگی اسلامی در خانواده باید جزء برنامه‌های انجمن اولیا و مربیان مدارس قرار داده شود.

پیوست ۱: فهرست مقالات انتخابی

ردیف	عنوان مقاله	نویسنده	سال انتشار
۱	آینده پژوهشی آموزش صلح با رویکرد سناریونویسی	فرحناز فیله‌کش	سال ۱۴۰۳
۲	آموزش صلح: نقش معلم در مدیریت احساسات دانش‌آموزان	محمد شفق و فاطمه پورمند	سال ۱۴۰۳
۳	آموزش صلح	فولکر کرفت (Volker Kraft)	سال ۱۴۰۳
۳	بررسی تأثیر بسته آموزشی صلح بر قلدری کلامی، فیزیکی و اجتماعی دانش‌آموزان	شعله کیا و دیگران	سال ۱۴۰۳

۴	بیان مفهوم صلح با آموزش تاریخ	طاهره نظری و دیگران	سال ۱۴۰۳
۵	تأثیر مداخله آموزشی صلح بر خودکنترلی و مهارت‌های ارتباطی دانشجو معلمان دختر	افضل اکبری بلوط‌بنگان	سال ۱۴۰۳
۶	تحلیل مؤلفه‌های آموزش صلح در مجموعه اشعار سهراب سپهری	محمد پاک‌نهاد و دیگران	سال ۱۴۰۳
۷	شناسایی ویژگی‌های معلمان دارای سواد صلح از دیدگاه صاحب‌نظران	زهره طهماسبی و دیگران	سال ۱۴۰۳
۸	فلسفه تعلیم و تربیت برای صلح: پیوند پداگوژی کلاسی و رهبری جهانی	بختیار شعبانی‌ورکی	سال ۱۴۰۳
۹	مقایسه اثربخشی آموزش صلح و یادگیری اجتماعی-هیجانی مشارکتی بر حل مسأله اجتماعی و خودآگاهی نوجوانان دختر	بیتا جلیل‌پور رضایی و دیگران	سال ۱۴۰۳
۱۰	نقش فیلسوفان تعلیم و تربیت در جهانی پرتلاطم: هوش بوم‌شناختی به مثابه مشارکت پژوهشگران فلسفی در صلح جهانی	مایکل ای‌پیترز و مجتبی الهی خراسانی	سال ۱۴۰۳
۱۱	اثربخشی آموزش تلفیقی صلح و حسن‌گزینی بر جهت‌گیری مثبت نسبت به مدرسه در دانش آموزان دختر دوره اول متوسطه	لیلا زمانی کوخالو و دیگران	سال ۱۴۰۲
۱۲	اثربخشی آموزش صلح بر روابط بین فردی و انگیزه تحصیلی دانش‌آموزان دختر	لیلا زمانی کوخالو و دیگران	سال ۱۴۰۲

۱۳	تجلی استعاره‌های هستی‌شناختی در داستان‌های صلح کودکان و نوجوانان	زهره جورابیچی و مهدی ماحوزی	سال ۱۴۰۲
۱۴	تحلیل مقایسه‌ای از مؤلفه‌های آموزش صلح در کتاب‌های درسی علوم اجتماعی قبل و بعد از سند تحول	زینب سبزی کاریان و زینب السادات اطهری	سال ۱۴۰۲
۱۵	مقایسه اثربخشی آموزش صلح درون و واقعیت درمانی بر سرمایه روانشناختی زنان متاهل مراجعه کننده به خانه های سلامت شرق تهران	حسنیه سادات حسینی و دیگران	سال ۱۴۰۲
۱۶	اثر بخشی آموزش صلح بر افزایش خودکارآمدی و تاب‌آوری در دانش آموزان	امیرمسعود رستمی و دیگران	سال ۱۴۰۱
۱۷	اثربخشی آموزش صلح بر افزایش اقدام برای رشد شخصی دانش‌آموزان	امیرمسعود رستمی و دیگران	سال ۱۴۰۱
۱۸	آموزش درباره ادیان، به مثابه بدیل آموزش دین از منظر فقه تربیت	سید نقی موسوی	سال ۱۴۰۱
۱۹	بررسی اندیشه صلح پارسی هخامنشیان بر مبنای اهداف فرهنگ و آموزش صلح یونسکو	مهسا ویسی	سال ۱۴۰۱
۲۰	تحلیل گفتمان انتقادی مسئله صلح در تعلیم و تربیت افغانستان مبتنی بر سند قانون اساسی دوره جمهوری اسلامی	علی‌شاه فائق و دیگران	سال ۱۴۰۱
۲۱	تحلیل محتوای کیفی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم بر اساس مولفه‌های صلح یونسکو	شکیب ضربی قلعه‌حمامی	سال ۱۴۰۱

۲۲	تحلیل مؤلفه‌های آموزش صلح در اسناد گفتمانی آموزش و پرورش	خاطره ولی‌خانی و دیگران	سال ۱۴۰۱
۲۳	شناسایی مؤلفه‌های سواد صلح معلمان متوسطه دوره اول	زهره طهماسبی و دیگران	سال ۱۴۰۱
۲۴	اثربخشی آموزش صلح بر سرمایه‌های روان‌شناختی دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه اول	امیرمسعود رستمی و دیگران	سال ۱۴۰۰
۲۵	اثربخشی آموزش صلح بر شایستگی تحصیلی و جهت‌گیری مثبت دانش‌آموزان نسبت به مدرسه	لیلا زمانی کوخالو و همکاران	سال ۱۴۰۰
۲۶	اعتبارسنجی الگوی برنامه درسی مطالعات اجتماعی با محوریت مؤلفه‌های آموزش شهروندی و آموزش صلح یونسکو	مریم گلشنی و دیگران	سال ۱۳۹۸
۲۷	ضرورت بازاندیشی در برنامه‌های آموزش صلح	بابک شمشیری و حسن اسدی	سال ۱۳۹۸
۲۸	تبیین جایگاه حقوق بشر و آموزش صلح در برابر تروریسم	شاهین مظاهری جبلی و یکتا بهنام‌رودسری	سال ۱۳۹۸
۲۹	تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه چهارم و پنجم ابتدایی بر اساس میزان توجه به آموزش صلح	عماد روشن‌قیاس و دیگران	سال ۱۳۹۷
۳۰	برنامه درسی آموزش صلح در دوره ابتدایی	سمیرا تیغ‌بخش و زهره سعادت‌مند	سال ۱۳۹۶

سال ۱۳۹۶	سمیرا تیغ‌بخش و دیگران	طراحی برنامه درسی مبتنی بر آموزش صلح در دوره ابتدایی، یک مطالعه کیفی	۳۱
سال ۱۳۹۶	اسماعیل کاظم‌پور و مریم باباپور واجاری	تأثیر آموزش صلح بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان	۳۲

References

- Abolhosseini, A. A. (2010). Reasons for the legitimacy of Hudna [Truce]. Journal of Islamic Jurisprudence and Law Research, 6(21). (In Persian)
- Al-Hurr al-Aamili, M. H. (1995). Tafsil wasa'il al-Shia ila tahsil masa'il al-Shari'a (3rd ed.). Al-Albayt Institute. (In Arabic)
- Amid Zanjani, A. A. (1962). Islam and peaceful coexistence (3): The role of belief in international relations from the perspective of Islam. Lessons from the School of Islam Journal, 4(9). (In Persian)
- Bazargan, Z. (2018). Peace education. Iranian Curriculum Encyclopedia. (In Persian)
- Eftekhari, M., & Vaziri Hamaneh (Yeganeh), M. (2017). UNESCO's method and procedure in protecting international peace. Journal of Comparative Human Rights Studies, 4, 95-120. (In Persian)
- Fayz Kashani, M. (1986). Al-Wafi (1st ed.). Maktabat al-Imam Amir al-Mu'minin Ali (AS). (In Arabic)
- Ghasemi, H., et al. (2021). Research reference (19th ed.). Andisheh Ara Publications. (In Persian)
- Haghparsat, S. (2004). Ways to end war in Islamic law. International Law Journal, 30, 294-329. (In Persian)
- Hayati, T. (2021). The scope and nature of peace in the 2030 Agenda document and Imami jurisprudence. The 3rd International Conference on Peace Studies. (In Persian)
- Jamshidi, M. H., Najafi, M., & Zobeidi, Z. (2016). A comparative study of the category of sustainable peace from the perspective of Islam and ethical liberalism (Kantian). Defense Policy Journal, 97, 219-248. (In Persian)
- Kant, I. (2001). Perpetual peace (M. Sabouri, Trans.; 1st ed.). Behbaran Publishing. (Original work published 1795). (In Persian)
- Kulayni, M. Y. (1984). Al-Kafi. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. (In Arabic)
- Majlesi, M. B. (1983). Bihar al-Anwar. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. (In Arabic)
- Makarem Shirazi, N. (1992). Tafsir-e Nemooneh [The Ideal Commentary]. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. (In Persian)
- Saed, N. (2011). The right to a just peace (2nd ed.). Secretariat of the International Conference of the Global Coalition Against Terrorism for a Just Peace. (In Persian)
- The Holy Quran. (n.d.). (In Arabic)

- Tighbakhsh, S., & Saadatmand, Z. (2017). Peace education curriculum in elementary school. Quarterly Journal of Qualitative Research in Curriculum, 2(7), 66-89. (In Persian)
- United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (M. Pirooznik, Trans.). Iranian National Commission for UNESCO. (In Persian)